

УДК [930.253+929](477.85)“1918/2006”

Д. Д. ЖМУНДУЛЯК, Н. Б. МАСІЯН\*

**ОСОБОВИЙ ФОНД ВЕРНОНА КРЕССА  
(ПЕТЕРА ЗИГМУНДОВИЧА ДЕМАНТА)  
У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Описується фонд письменника, члена Історико-просвітницького благодійного та правозахисного товариства “Московський “Меморіал”, колишнього в’язня ГУЛАГу, альпініста, жителя м. Чернівців; вивчається творчий потенціал Вернона Кресса, його особистий внесок у розвиток культурної спадщини в цілому та Чернівців зокрема, а також пояснюється значення повернення місту імені відомого земляка.

**Ключові слова:** П. Демант; Вернон Кресс; арешт; табори; Колима; письменник; ГУЛАГ; місто Чернівці; особовий фонд.

Державний архів Чернівецької області нещодавно поповнився неоціненним скарбом – особовим фондом Вернона Кресса (Петера Зигмундовича Деманта). Ця непересічна особистість захоплює і вражає своїм нескінченним оптимізмом і любов’ю до життя, при тому, що доля приготувала для нього значно більше трагічних сторінок, ніж ліричних. Молодий німецькомовний інтелектуал і поліглот з вищою технічною освітою, здобутою в довоєнній Європі, відбув 13 років у сталінських таборах на Колимі. Та, потрапивши під прес тоталітарного режиму, Петеру Деманту вдалося не лише вижити в нелюдських умовах, а й, постійно працюючи над собою, щоб підтримувати свій професійний рівень, створити власну бібліотеку, яка стала одним із кращих приватних зібрань на Колимі, розвинути в непересічну особистість з різносторонніми інтересами.

Альпінізм, гірськолижний спорт, фотографія, вивчення іноземних мов, в тому числі східних, – це далеко не повний перелік професійних захоплень Петера Деманта, та широкій громадськості він більше відомий під псевдонімом Вернон Кресс. Його перу належать такі твори як “Зекамерон ХХ століття”, “Золото Монтани” “Сибірські міражі”, “Мимохідь...Роздуми, спогади, щоденники”, “Мої три пароплави” та ін<sup>1</sup>.

Петер Демант (літературний псевдонім Вернон Кресс) народився 2 серпня 1918 р. у м. Інсбрук (Австрія) у дворянській родині кадро-

\* *Жмундуляк Дмитро Дмитрович* – кандидат філологічних наук, заслужений працівник культури України, директор Державного архіву Чернівецької області.

*Масіян Наталія Богданівна* – начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Чернівецької області.



Вернон Кресс під час перебування в Гурзуфі (1963).  
 Держархів Чернівецької обл., ф. Р-2945, оп. 1, спр. 146, арк. 12.

вого офіцера австро-угорської армії Зигмунда Деманта та віденської інтелектуалки Паули Швейгер. Час був важкий, величезна імперія, що об'єднувала понад дюжину різних націй Центральної та Східної Європи, тріщала по швах. Наближався кінець Першої світової війни<sup>2</sup>. Згодом, після розпаду Австро-Угорщини, Зигмунд Демант вступив на службу інструктором до лав румунської армії і родина переїхала до Чернівців. Таким чином родина Демантів потрапила в середовище нашарування кількох великих культур: німецької, російської та, власне, французької, до якої тяжіла нова румунська влада. Виховання дітей в сім'ї відбувалося під знаком суворого загартовування та спортивного розвитку. Отже, такі предмети, як сідло для верхової їзди, альпіністська мотузка і байдарка супроводжували Петера від самої початкової школи, але вечорами в сім'ї слухали музику та читали вголос книги<sup>3</sup>. Після закінчення чернівецької приватної румунської початкової школи "Каменіус" Петер продовжив навчання в українській гімназії (німецька група) "Мареле воевод Михай" (1928–1936), а вищу освіту здобував у технічному інституті в м.Брно (Чехословаччина) та політехнічному інституті в м.Аахен (Німеччина) (1939).

На схилі віку Петер Демант зізнається, що саме Чернівці вважає своїм рідним містом, хоча народився не в ньому. Він також був переконаний в тому, що від божевільня сталинських таборів його врятували лише спогади та закладена мамою, бабусею і культурним середовищем старовинних Чернівців енергетика<sup>4</sup>. Довгими колимськими ночами в'язень ГУЛАГу найчастіше згадуватиме своє улюблене місто, розки-

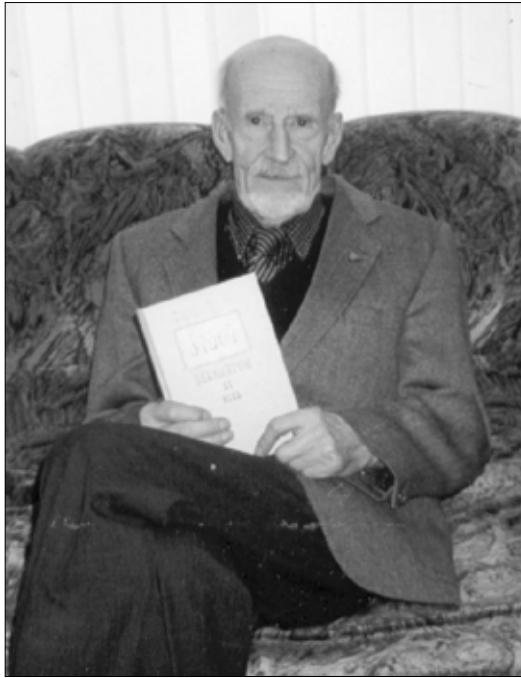
дане на пагорбах, яке було для нього не просто містом, а цілим світосприйняттям.

Під час навчання в старовинному німецькому м. Аахен, що розташовувалось на самому західному кордоні тодішнього рейху, Петер потрапив до гітлерівської імперії вже настільки сформованим морально і політично, що нацистська пропаганда, яка виливалась на голову населення ненав'язливо, але безперобійно, не змогла переконати його в абсолютній перевазі якого-небудь недоростка над Ейнштейном лише на підставі арійського походження<sup>5</sup>.

Початок Другої світової війни Демант зустрів у м. Бухаресті, будучи молодим офіцером строкової служби в румунській армії. Молодий, освічений, тоді знавць лише німецької, румунської, англійської та французької мов, він служив при штабі перекладачем. Коли перед Демантом постав вибір вирушити слідом за родиною до Австрії, де його неминуче мали б мобілізувати та відправити на фронт, або повернутися до вже радянських Чернівців, Петер обрав Чернівці.

У 1940–1941 рр. Петер Демант працював лаборантом Чернівецького краєзнавчого музею, і робота його відверто захоплювала. Та попри це він не міг не помічати дивних речей: знайомі раптом кудись безслідно зникали, співробітники побоювались один одного, підозрюючи присутність серед них інформаторів, мали місце якісь незрозумілі чутки про табори, а приїжджі зі сходу України люди в розмовах між собою натякали на “дуже недобрі справи”<sup>6</sup>.

Це трапилось 13 червня 1941 р., в день масової депортації значної частини населення Прибалтики, Західної України та Західної Білорусії. Петера Деманта було заарештовано співробітниками НКВС та без суду і слідства відправлено до Сибіру. Перебуваючи під вартою, Демант згадував про долю свого батька, який ще на початку Першої світової війни потрапив до російського полону і три роки перебував у таборах Сибіру. Саме там Зигмунда Деманта доля звела з ротмістром фон Крес-



Вернон Кресс з примірником роману  
“Зекамерон ХХ століття” (1992).  
Держархів Чернівецької обл.,  
ф. Р-2945, оп. 1, спр. 145, арк. 23.



Малюнки-ілюстрації Ірини Вечної, дружини Вернона Кресса, до автобіографічної повісті “Перше життя” (2000–2001).  
 Держархів Чернівецької обл., ф. Р-2945, оп. 1, спр. 123, арк. 13, 15.

сом, чие ім'я як псевдонім згодом використає романтик Петер. Після чергової спроби Зигмунду вдалося втекти з полону та повернутися до родини в Австро-Угорщину. Спогади про цю доленосну подію не давали спокою Деманту, і він наважився на втечу з Наримського ВТТ. 31 липня 1945 р. його заарештували вдруге, а 12 вересня 1946 р. Військовий Трибунал Томського Гарнізону виніс вирок, згідно пункту “а” частини I статті 58 КК РРФСР за звинуваченням у “контрреволюційній діяльності, спрямованій на підлив, ослаблення і повалення влади робітничо-селянських рад, а також за спроби ліквідувати основні політичні й національні завоювання пролетарської революції” щодо позбавлення волі строком на 10 років у виправно-трудовах таборах та з позбавленням конституційних прав на наступні 5 років. Деманта звільнено 25 серпня 1953 р., строк позбавлення прав збіг 25 серпня 1958 р.<sup>7</sup> Проте селище Ягідне Магаданської області, де він працював вантажником у торгівельній конторі, стане його домівкою аж по 1977 рік<sup>8</sup>. Повністю реабілітовано Деманта було 29 листопада 1991 р. Головною військовою прокуратурою СРСР.

Перебуваючи на Колімі, Петер через життєві обставини та почасти за власним бажанням неодноразово знову “сідав за шкільну парту”, починаючи з азів, опановував ту чи іншу справу: радіотелеграфію, гру на

флейті або вивчення складної східної мови<sup>9</sup>. Ці та інші захоплення спонукали його до створення бібліотеки. Чи не єдиною перевагою, яку надавала йому професія вантажника, залишалась можливість купувати дефіцитні в Радянському Союзі книги. Саме так в його бібліотеці з'являються майже всі новинки художньої літератури, наукові монографії з мінералогії, геології, геодезії, географії. Для розширення власного світогляду Демант збирає видання з історії, в тому числі "Історію України" Лотоцького, з дипломатії та краєзнавства. Мова видання жодним чином не створювала перешкоду для спраглого до друкованого



Малюнки-ілюстрації Ірини Вечної, дружини Вернона Кресса, до автобіографічної повісті "Перше життя" (2000–2001).  
Держархів Чернівецької обл.,  
ф. Р-2945, оп. 1, спр. 123, арк. 13, 15.

слова вантажника. Так у його книжковому зібранні з'являється велика кількість словників, спеціальних видань різними мовами<sup>10</sup>.

Демант розпочав писати лише на сьомому десятку років, як згадував сам, тоді, коли більшість вже пожинає плоди своєї діяльності, головує в академіях або має інші, більше чи менше заслужені лаври<sup>11</sup>. Перебування в зручних умовах для ведення записів, в лікарні на Колимі, де він лікувався від силікозу – хвороби ураження легенів ядовитим пилом, яку Петер отримав під час примусових робіт на копальнях, рудниках та виробництві, стало поштовхом для початку письменницької діяльності. Тільки варто було "новонародженому" Вернону Крессу "випустити джина з глечика", як він розростався все більше і більше. Під тиском пам'яті Кресс ледве встигав записувати все нові та нові деталі <...> одночасно знову переживаючи всі жахи таборів<sup>12</sup>. Так розпочалась робота над головним твором його життя, романом "Зекамерон ХХ століття".

Цими роками під час однієї з подорожей по Сибіру Петер Демант знайомиться з московською журналісткою Іриною Вечною, яка стане його дружиною. В 1978 р., вийшовши на пенсію за віком, Демант переїжджає до Москви. Слідом надійшов цілий контейнер зібраної ним літератури. 20 наступних років Вернон Кресс реалізував себе як письменник, фотограф, мандрівник, поліглот, почесний член товариства



Петер Демант (Вернон Кресс) під час перебування в м.Інсбруку (Австрія), (2005).  
*Держархів Чернівецької обл., ф. Р-2945, оп. 1, спр. 151, арк. 8.*

“Меморіал”. Помер 11 грудня 2006 р. в Москві, похований на Ново-дівочому кладовищі.

На схилі років Петер Демант встиг двічі побувати в місті своєї юності – Чернівцях. Виконуючи його волю, дружина Ірина Вечная влітку 2008 року передала як подарунок муніципальній бібліотеці Чернівців ім. А. Добрянського зібрану Петером Демантом на Колімі та в Москві бібліотеку – понад 5 тисяч друкованих примірників.

У 2010 р. документи особового походження Петера Деманта були передані Іриною Вечною на зберігання до Державного архіву Чернівецької області. Всього у фонді налічується 153 справи постійного строку зберігання за 1923 – 2010 рр., обсягом 7475 документів на 14689 аркушах, у тому числі 972 фотографії. Крім цього, науково-довідкова бібліотека архіву збагатилася виданнями книг письменника, на зберігання до архіву надійшли також його аудіовізуальні документи (слайди та звукові записи).

Серед матеріалів творчої діяльності чільне місце посідають рукописи творів письменника Вернона Кресса. Відомо, що його першими публікаціями були нариси про туризм і альпінізм, опубліковані в “Московських новинах” та в журналах Німецької Демократичної Республіки “Турист” та “Світова сцена” німецькою мовою у 1967–1984 рр. Найвідоміший роман “Зекамерон ХХ століття” був опублікований московським видавництвом “Художня література” у 1992 р., а історичні романи “Золото Монтани” і “Дзеркало тьоті Сарі” – московським

видавництвом “Глобус” аж у 2000 р. У Нью-Йоркському журналі “Новий журнал” упродовж 1997–1999 рр. вийшли друком повісті Вернона Кресса “Сибірські міражі” та “Ідол”, розповіді “Тигр”, “Монастирський сад” та ін.<sup>13</sup> В особовому фонді Вернона Кресса відклалися такі матеріали творчої діяльності: машинописи (з видавничими правками та без них) оповідань, нарисів, публіцистичних нарисів, спогадів, збірок, зарубіжних нарисів, повістей, романів, в тому числі історичних; текст виступу на мітингу, присвяченому відкриттю пам’ятника Ернеста Невідомого “Маска скорботи” в Магадані. Автобіографічна повість “Перше життя. Невигадана повість” (1997), присвячена його улюбленим Чернівцям і цікава описами міста 20–30-х рр. ХХ ст.

Важливо, що матеріали до роману “Зекамерон ХХ століття”, який розповідає про колимські табори ГУЛАГу, разом з новелами, які до нього увійшли, віднайшли своє відображення у 10 справах цього особового фонду. Критики і рецензенти звертали на роман особливу увагу. Так, Михайло Ніколаєв у 1988 р. відзначив, що рукопис роману справив на нього надзвичайно сильне враження, та назвав його достеменно енциклопедичним твором. З точки зору опису обстановки і побуту ГУЛАГу визначив цей твір як такий, що не має аналогів в СРСР.

Друг Кресса Максим Рейдею – інтелектуал, завідувач відділу культури в російськомовній ізраїльській газеті “Вісті”, ознайомившись з рукописом у 1988 р., писав: “Вражений прочитаним. Загальне враження – сили моноліту. Воістину: без гніву та пристрасті, без презирства до слабких, з повагою і стриманою теплою до тих, хто вистояв та залишився людиною. І в цьому – висока мудрість”<sup>14</sup>.

Сам Кресс підкреслював, що особливість цієї книги полягає в наступному: якщо інші письменники не втомлювались писати про муки і смерть в’язнів, то автор, хоч не проходив повз ці жахи – табір є табір, – але якось намагався побачити й інші, менш сумні сторони життя за колючим дротом... Новизною в цьому жанрі стала також порівняна відсутність натуралізму, доведеного до необхідних розмірів. В цьому сенсі критики відзначали вміння Кресса при зовнішній простоті писати виразно та уявно, так, що читач бачить героїв і те, що відбувається.

Окрім рукописів та машинописів творів письменника, в архіві відклалися щоденники Вернона Кресса – неопубліковані закордонні: “Берлінський зошит” (1987), “Німецький щоденник” (1989), Розірваний щоденник (“По ФРН”, “Берлін, весна 1990-го” “Берлінська стіна”), “Скорочений щоденник США – Індія” (1992), “Південніше екватора” (1994, Індонезія), “Блакитна Адрія та білий Родос” (1994), “Скандинавський щоденник” та ін.; а також вітчизняні: “Красноярськ – Норильськ. Ягідне – озеро Джек” (1967), “Мої мандрівки. Хронологія епохи” (1979–2000), “Тридцятий раз в Гурзуфі” (1988), “Третій раз в 19-й лікарні” (1998) та ін.

Якби доля цієї людини склалася інакше, то увесь світ майже напевне знав би його як одного з найбільших мандрівників сучасності – першовідкривача втрачених світів, підкорювача нових вершин, дослідника невідомих племен<sup>15</sup>. Після таборів ГУЛАГу Вернон Кресс не втратив духовного світла – доброти, життєлюбства, товариськості, цікавості до довколишнього світу. Кожну можливість він використовував для реалізації подорожей, спочатку по території Радянського Союзу, а коли було знято “залізну завісу” його пристрасть до подорожей лише підсилалась. Йому відкрилися: США від Аризони до Монтани, Китай, Індія, Швейцарія, Італія, Австрія... А раніше – альпінізм, туризм на плотах, пішим ходом та ін. Довкола велика кількість знайомств, всюди він цікава усім людина. А цікавий він усім тому, що йому інші не байдужі. Мабуть, жоден із письменників не створив такої кількості несхожих, виразних людських образів, скільки їх знайде читач в “Зекамероні”<sup>16</sup>.

Кресс-поліглот, знавець 8 іноземних мов, уклав за життя зошити-словники з арабської, японської та французької мов, а також вправи в східних мовах. Саме ці матеріали можуть стати предметом дослідження мовознавців.

Особисті документи письменника представлені в особовому фонді довідками про засудження та реабілітацію, посвідченнями, паспортами, грамотами, анкетами, статтями, вирізками з газет, фотографіями, записними книжками тощо. В 34 архівних справах відклялось листування Вернона Кресса: між ним та його дружиною Іриною Вечною, з видавцями, бібліотеками, архівами та приватними особами, серед яких лист Петера Деманта меру м.Інсбрука Хільде Цаху (2005), японському професору Тошітади Мандокоро (1985) та ін.

972 фотографії утворюють окремих розділ особового фонду. Колекція з 11 фотографій за 1923–1980 рр. складається з чернівецьких фотографій Петера Деманта (портрети, вид міста), представлена в оригіналах і репродукціях. Автором більшості фондових фотографій є Петер Демант. Це і 3 фотоальбоми колимських пейзажів, і фотографії, зроблені автором під час перебування на Україні (1962), під час подорожей по Радянському Союзу (1959–1986), фотографії селища Ягідне тощо. Цікавими є фотографії Петера Деманта в Магаданському музеї ГУЛАГу і в товаристві “Меморіал”, а також зроблені під час подорожей світом (Мадагаскар, Маврикій, Кейптаун, Катманду, Тель-Авів, Адріатичне море).

Таким чином, документальний масив особового фонду Вернона Кресса (Деманта Петера Зигмундовича), що надійшов на зберігання до Державного архіву Чернівецької області, надає можливість не лише дослідити невизначені або маловідомі факти його біографії, а й познайомити з творчим здобутком Вернона Кресса, закарбувати його видатне ім’я в історії міста Чернівці, міста, якому сам Вернон Кресс завдячував не лише своїм порятунком, а й натхненням.



<sup>1</sup> Соколов Є. Черновцы спасли ему жизнь... // Хай Вей. – Москва. – 24.03.2008. – С. 1–2.

<sup>2</sup> Державний архів Чернівецької області (далі – Держархів Чернівецької обл.), ф. Р-2945 Вернон Кресс (Демант Петер Зигмундович) (02.08.1918 – 11.12.2006), письменник, колишній в'язень ГУЛАГу, член Історико-просвітницького, благодійного та правозахисного товариства “Московський “Меморіал”, альпініст, житель м. Чернівців, оп. 1, спр. 113, арк. 22.

<sup>3</sup> Там само, арк. 23.

<sup>4</sup> Чорней Ю. Гулаговський романтик Петер Демант // Зеркало недели. – 12.09.2008. – № 34; [zn.ua/society/gulagovskiy\\_romantik\\_peter\\_demant-54772.html](http://zn.ua/society/gulagovskiy_romantik_peter_demant-54772.html).

<sup>5</sup> Держархів Чернівецької обл., ф. Р-2945, оп. 1, спр. 113, арк. 24.

<sup>6</sup> Там само, арк. 5 зв.

<sup>7</sup> Там само, спр. 124, арк. 1.

<sup>8</sup> Там само, спр. 125, арк. 29.

<sup>9</sup> Там само, спр. 7, арк. 1.

<sup>10</sup> Чорней Ю. Гулаговський романтик Петер Демант // Зеркало недели. – 12.09.2008. – № 34; [zn.ua/society/gulagovskiy\\_romantik\\_peter\\_demant-54772.html](http://zn.ua/society/gulagovskiy_romantik_peter_demant-54772.html).

<sup>11</sup> Держархів Чернівецької обл., ф. Р-2945, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

<sup>12</sup> Там само, спр. 113, арк. 24 зв.

<sup>13</sup> Там само, спр. 125, арк. 29.

<sup>14</sup> Там само, спр. 114, арк. 31.

<sup>15</sup> Чорней Ю. Гулаговський романтик Петер Демант // Зеркало недели. – 12.09.2008. – № 34.; [zn.ua/society/gulagovskiy\\_romantik\\_peter\\_demant-54772.html](http://zn.ua/society/gulagovskiy_romantik_peter_demant-54772.html).

<sup>16</sup> Держархів Чернівецької обл., ф. Р-2945, оп. 1, спр. 114, арк. 34.

Описується фонд писателя, члена Історико-просвітницького, благодійного і правозахисного товариства “Московський “Меморіал”, бывшего узника ГУЛАГа, альпініста, жителя г. Черновцы; изучается творческий потенциал Вернона Кресса, его личный вклад в развитие культурного наследия в целом и Черновцов в частности, также объясняется значение возвращения городу имени этого выдающегося земляка.

**Ключевые слова:** П. Демант; Вернон Кресс; арест; лагерь; Колыма; писатель; ГУЛАГ; город Черновцы; личный фонд.

The authors describe the personal fond of Vernon Kress, the writer, the member of the Historical and educational charitable and human rights protecting society “Moscow “Memorial”, a former prisoner of Gulag, the climber, the resident of Chernivtsi. There is studied the creativity, the personal contribution to the cultural heritage in general and to the Chernivtsi City particular and also explained the value of the returning to the city the name of famous countryman.

**Keywords:** P. Demant; Vernon Kress; the arrest; the camps; the Colyma; the writer; Gulag; Chernivtsi; the personal fond.